

จิตวิญญาณแห่งวัยเยาว์: การค้นหาความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณวิถีอิสลามของเด็กปฐมวัยมุสลิม

Received: August 28, 2025, ✨ Revised: December 10, 2025, ✨ Accepted: December 12, 2025

ไมชาเราะ ขุนรักษ์ หมานระเด็น¹

มูฮัมหมัดอาฟีฟี อัสซอลิฮียะ²

นัชชีมา บาเกาะ³

บทคัดย่อ

จุดประสงค์ เพื่อศึกษาความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย

วิธีการศึกษา ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก 9 คน ซึ่งเป็นนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานดูแลเด็กปฐมวัยในพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วย สงขลา ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลใช้วิธีแบบมีวัตถุประสงค์และมีความหลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและมุมมองที่ครอบคลุม เกณฑ์คือ ปฏิบัติงานในพื้นที่วิจัย มีประสบการณ์เรื่องที่ศึกษามากกว่า 3 ปี มีความรู้และปฏิบัติตามหลักอิสลาม ผู้เข้าร่วมได้รับการชี้แจงวัตถุประสงค์และลงนาม ผู้วิจัยได้รับรองความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล โดยเก็บข้อมูลจนข้อมูลอิ่มตัว เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและแบบสังเกตแบบไม่มีโครงสร้างควบคู่กับการจดบันทึกภาคสนาม

ผลการศึกษา ความหมายสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามใน 3 มิติ ได้แก่ ด้านศาสนาเน้นถึงการมีศรัทธาและความผูกพันกับอัลลอฮ์ การรับรู้คุณค่าในตนเองและความสงบภายใน ด้านพฤติกรรมที่สะท้อนถึงการจัดการอารมณ์ มีเป้าหมาย และความสัมพันธ์ที่เหมาะสมตามวัย และด้านการศึกษาหมายถึง การจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักอิสลามอย่างเหมาะสมกับวัยผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ด้วยการเล่น การใช้นิทาน การละหมาด และการสื่อสารที่อ่อนโยนในบรรยากาศของอิสลาม

การนำผลวิจัยไปใช้ ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาหรือพัฒนาแนวปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยมุสลิมในบริบทประเทศไทย

คำสำคัญ: สุขภาวะจิตวิญญาณ, วิถีอิสลาม, เด็กปฐมวัยมุสลิม, ชายแดนใต้

¹ นักศึกษาหลักสูตรดุศฎิบัณทิต สาขาอิสลามศึกษาและมุสลิมศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 6520430019@email.psu.ac.th

² ค.ด. (พัฒนศึกษา) รองศาสตราจารย์, คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, muhammadafeefee.a@psu.ac.th

³ วท.ด. (การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์) ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา, nachima.b@yru.ac.th

The Spirit of Early Years: Exploring the Meaning of Islamic Spiritual Well-being among Muslim Early Childhood

Maisaroh Khunrak Manraden¹

Muhammadafeefeee Assalihee²

Nachima Bakoh³

Abstract

Objective: This research aimed to find the meaning of Islamic spiritual well-being for early childhood in southern border provinces of Thailand.

Methodology: This study employed a qualitative research approach using in-depth interviews with 9 key informants. These informants were scholars and practitioners in preschool children's care. Consisting of scholars and preschool children practitioners working in the five southern border provinces of Thailand Songkhla, Pattani, Yala, Narathiwat, and Satun. Purpose Sampling and Maximum Variation Sampling were used as sampling techniques for diverse perspectives and in-depth insights. Selection criteria included: active work within the research locale, over 3 years of relevant experience in the study area, and knowledge of and adherence to Islamic principles. Prior to interviews, they granted consent, and assured of their privacy.

Research Findings: The meaning of Islamic spiritual well-being emerged in three key dimensions: Religious dimension, emphasizing faith and emotional connection with Allah, self-worth, and inner peace. Behavioral dimension, reflecting age-appropriate emotional management, goal setting, and relationships. Educational dimension, involving age-appropriate learning processes that integrate Islamic principles into daily routines through play, storytelling, prayer, and gentle communication within an Islamic environment.

Contributions: The findings can serve as a guideline for studying or developing practices that promote Islamic spiritual well-being for Muslim early childhood children in the Thai context.

Keywords: Spiritual well-being, Islamic spiritual, Muslim early Childhood, Southern border

¹ Graduate, Doctor of Philosophy Program in Islamic Studies, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkhla University, Patani Campas, 6520430019@email.psu.ac.th

² Ph.D. (Development Education), Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkhla University, Pattani Campus, muhammadafeefeee.a@psu.ac.th

³ Ph.D. (Applied Behavioral Science Research) Faculty of Education, Yala Rajabhat University, nachima.b@yru.ac.th

บทนำ

อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กของสหประชาชาติส่งเสริมให้เด็กมีสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งเป็นมิติพื้นฐานของพัฒนามนุษย์ที่มีพลัง (UNICEF, 1989) สำหรับปฐมวัยนับเป็นช่วงแห่งการวางรากฐานด้านความศรัทธา บุคลิกภาพ สุขภาวะ และความยืดหยุ่นที่ส่งผลกระทบยาวต่อทิศทางของชีวิต (Baykal, 2020; Vasconcelos, 2021) แม้มีการตระหนักถึงความสำคัญของสุขภาวะเด็กปฐมวัยซึ่งส่งเสริมทั้งระดับนโยบายและในระดับปฏิบัติการ แต่ในพื้นที่ของการดูแลเด็กปฐมวัยมักเน้นในมิติร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม ขณะที่มิติทางจิตวิญญาณกลับถูกละเลยเพราะมองว่าเป็นนามธรรมเกินกว่าจะนำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรม (Lombardi & Gusman, 2025) ทั้งที่การพัฒนาสุขภาวะจิตวิญญาณที่ถูกต้องนับเป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งเชื่อมโยงกับทุกมิติในการพัฒนาเด็กปฐมวัย (Nuttharungsri et al., 2020) ส่งผลให้เด็กมีความยืดหยุ่นสามารถรับมือกับแรงกดดันท่ามกลางความท้าทายและภัยคุกคามสมัยใหม่ได้ (Aboobaker et al., 2019; Zou et al., 2020; Koburtay et al., 2023) สำหรับทัศนะในอิสลาม สุขภาวะจิตวิญญาณมีความเฉพาะที่แตกต่างจากแนวคิดทั่วไป กล่าวคือ การพัฒนาจิตวิญญาณมิใช่เพียงการอบรมจริยธรรมหรือความสงบภายในเท่านั้น แต่คือการหล่อหลอมศรัทธาภายใน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ์ ﷻ ผ่านการละหมาด การรำลึกถึงพระองค์ การปลูกฝังหลักอะกีดะฮ์อย่างเหมาะสม การดำรงชีวิตตามแบบอย่างของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ การมีมารยาทที่ดี การทำความดีต่อบุคคลรอบตัว เห็นคุณค่าสิ่งแวดลอม สัตว์ พืช และใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า จนมีชีวิตที่ยืดหยุ่น รับความท้าทายของภัยคุกคามสมัยใหม่ได้ เหล่านี้ เป็นรากฐานสำคัญของสุขภาวะแบบองค์รวมที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแต่เป็นสิ่งที่แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของเด็ก และเป็นมิติที่มีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์ (Al-Ifta, n.d.) ข้อมูลนี้สอดคล้องกับหลักคำสอนของอิสลามที่ให้ความสำคัญในการปกป้อง ดูแล คุ้มครองเด็ก ซึ่งในทัศนะอิสลามเด็กนับเป็นทรัพยากรที่สำคัญของทุกหน่วย ตั้งแต่ครอบครัว สังคม และประชาชาติ อีกทั้งการพัฒนาเด็กปฐมวัยนับเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาบุคคลในทุก ๆ ด้านทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม จิตวิญญาณและความเข้าใจศาสนา การพัฒนาบุคคลตั้งแต่วัยเด็กจึงนับเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาบุคคลที่มีประสิทธิภาพ (Youssef, 2022) โดยอัลกุรอานได้ระบุให้อิสลามิกชนเอาใจใส่ดูแลเด็ก โดยมอบหมายให้ผู้ปกครองทำหน้าที่ดูแล คุ้มครอง คนในความปกครอง ดูแลสมาชิกในครอบครัว ซึ่งหมายรวมถึงเด็กให้อยู่ในครรลองที่ถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา ดังสุเราะฮ์อัตตะหรีมที่ระบุว่า

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ
عَلَيْهَا مَلَآئِكَةٌ غُلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย จงคุ้มครองตัวของพวกเจ้าและครอบครัวของพวกเจ้าให้พ้นจากไฟนรก เพราะเชื้อเพลิงของมันคือมนุษย์และก้อนหิน มีมะลาอิกะฮ์ผู้แข็งแกร่งหาญคอยเฝ้ารักษามันอยู่ พวกเขาจะไม่ฝ่าฝืนอัลลอฮ์ในสิ่งที่พระองค์ทรงบัญชาแก่พวกเขา และพวกเขาจะปฏิบัติตามที่ถูกบัญชา

สุเราะฮ์อัตตะหรีม: 6

ในบริบทพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งเป็นภูมิภาคที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิม โดดเด่นในวิถีการดำรงชีวิตภายใต้หลักการอิสลามตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งเรื่องการกินอยู่ การแต่งกาย การพูดจา การสื่อสาร ตลอดจนการจัดกิจกรรมทางศาสนา ภาษา วัฒนธรรม รวมทั้งการเลี้ยงดูเด็กก็มีความจำเพาะที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นในประเทศ อีกทั้งยังต้องเผชิญความยากลำบากจากสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ แต่มีศรัทธาทางศาสนา การดูแลด้านจิตวิญญาณและเครือข่ายชุมชนซึ่งทำหน้าที่เสมือนเกราะคุ้มครอง ทำให้ครอบครัวมีพลังฟื้นคืน ยังรักษารากเหง้าทางศาสนาและวัฒนธรรมไว้ได้อย่างมั่นคง นั่นคือความโดดเด่นซึ่งเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ ดังนั้นการส่งเสริมสุขภาวะจิตวิญญาณในบริบทของพื้นที่นี้จึงไม่สามารถนำแนวทางทั่วไปมาใช้ได้โดยตรง แต่จำเป็นต้องพัฒนาแนวปฏิบัติที่เชื่อมโยงกับค่านิยม ความเชื่อ ที่สอดคล้องกับพื้นที่อย่างเข้าใจ เคารพความหลากหลาย ให้การดูแลและให้ความสำคัญกับความจำเพาะของพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้การส่งเสริมสุขภาวะจิตวิญญาณเกิดประโยชน์และมีความหมายต่อการพัฒนาเด็กอย่างแท้จริง (Benharoon, 2013) นอกจากนี้ยังมีข้อค้นพบที่น่าเป็นห่วงคือ กลุ่มที่มีแนวโน้มถูกใช้ความรุนแรงเพื่อสร้างวินัยสูงสุด คือ กลุ่มเด็กวัย 3-9 ปี โดยเป็นครอบครัวที่ผู้ปกครองขาดความรู้ความสามารถในการดูแล อบรม หรือให้ความคุ้มครองเด็ก กลุ่มนี้จึงมีความเสี่ยงในการเกิดปัญหามากกว่าเด็กกลุ่มอื่น รวมถึงมีโอกาสเกิดความเครียดและโรคซึมเศร้า ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อพัฒนาการ ความสามารถในการเรียนรู้และประสิทธิภาพในการเรียน (National Statistical Office Thailand, 2017; Nuttharungsri et al., 2020) ซึ่งสะท้อนให้ทราบถึงความจำเป็นในการศึกษาเพื่อดูแลเด็กปฐมวัยให้ถูกวิธี สอดคล้องกับความต้องการของอัตลักษณ์ในพื้นที่และความจำเป็นแห่งวัย (Pakdeekul, 2021)

แม้พบว่ามีการวิจัยด้านสุขภาวะเด็กปฐมวัยในประเทศไทยอยู่บ้าง แต่หากเจาะจงถึงสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามในเด็กมุสลิมกลับพบว่ามีช่องว่างสำคัญในระดับนิยาม ทฤษฎี และการปฏิบัติเฉพาะในกลุ่มเด็กปฐมวัย การศึกษาส่วนใหญ่ยังเน้นการประเมินพฤติกรรมภายนอกหรือกิจกรรมเชิงศาสนา ไม่สามารถสะท้อนแก่นแท้ของความหมายสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามอย่างลึกซึ้งครอบคลุม (Sengul & Ozkan, 2021; Suphabkham & Saengsai, 2022) ซึ่งการเจาะลึกถึงรากของความหมายสุขภาวะจิตวิญญาณทั้งด้านศาสนา พฤติกรรม และการศึกษามีใช่เพียงการวิเคราะห์ลักษณะภายนอกในการพัฒนาเด็กปฐมวัยมุสลิม แต่เป็นการสืบค้นสาระสำคัญที่หล่อหลอมภายใน สะท้อนความผูกพันต่ออัลลอฮ์ ﷻ และพร้อมดำเนินชีวิตด้วยจิตวิญญาณอิสลามที่มั่นคงตั้งแต่วัยเยาว์ ความเข้าใจที่ลุ่มลึกนี้นำไปสู่การมองเห็นพฤติกรรมที่มีรากฐานจากความผูกพันกับอัลลอฮ์ ﷻ เช่น การกล่าวบิสมิลลาฮ์ การละหมาดอย่างมีสมาธิ การสื่อสารอย่างนุ่มนวล การควบคุมอารมณ์อย่างเหมาะสม มีความยืดหยุ่น เห็นคุณค่าตนเองและผู้อื่น ซึ่งล้วนเป็นพฤติกรรมที่สามารถสังเกตวิเคราะห์ และวัดผลได้ (Na Nongkhai, 2011) ดังนั้นการให้ความหมายที่ลึกซึ้ง เป็นรูปธรรมจึงเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาและประเมินสุขภาวะจิตวิญญาณเด็กปฐมวัยมุสลิมอย่างมีคุณภาพ (Huynh, et al. 2022, Tabei, Khiveh et al. 2024) งานวิจัยนี้มีคุณูปการในการสร้างฐานความเข้าใจใหม่ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับสุขภาวะจิตวิญญาณที่สอดคล้องกับบริบทเด็กปฐมวัยมุสลิมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความหมายสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย

วิธีการศึกษา

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Study) ซึ่งไม่ใช้การทดสอบสมมติฐาน แต่เป็นการทำความเข้าใจประสบการณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักตามความจริง เน้นค้นหาแก่นแท้ (Essence) หรือความหมายลึกซึ้งของประสบการณ์ เพื่ออธิบายและตีความว่า ผู้ให้ข้อมูลหลักรับรู้ รู้สึก มีประสบการณ์อย่างไรต่อปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ผู้วิจัยวางอคติหรือความเชื่อของตนเอง เปิดพื้นที่ให้ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนประสบการณ์ เพื่อให้สามารถเก็บข้อมูลวิเคราะห์เนื้อหาได้ครอบคลุมและมีความน่าเชื่อถือ โดยเป็นการเก็บข้อมูลในพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งประกอบด้วย สงขลา ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล ทั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลหลักคือนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานในการดูแลเด็กปฐมวัยจำนวน 9 คน ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นที่ศึกษา ใช้วิธีการคัดเลือกแบบมีวัตถุประสงค์ (Purposive Sampling) และมีความหลากหลาย (Maximum Variation Sampling) ทั้งด้านศาสนา การศึกษา และสุขภาวะ ประกอบด้วยผู้มีประสบการณ์การสอนอิสลามศึกษาและการสอนอัลกุรอาน ผู้มีความรู้ด้านจิตวิทยาเด็ก ด้านการศึกษา ด้านการปรับพฤติกรรมเด็กและการสร้างแรงจูงใจ ด้านการพยาบาลมารดาเด็กทารกและการส่งเสริมพัฒนาการเด็กปฐมวัยในมุมมองอิสลาม มีทั้งผู้ทำงานในบทบาทครู ผู้บริหาร ผู้นำศาสนาในสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดและคณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศไทย ที่ปรึกษางานวิจัยด้านสุขภาวะและการศึกษาด้านวิถีอิสลาม ผู้มีประสบการณ์ในการออกแบบกิจกรรมสำหรับเด็กตามวิถีอิสลาม ผู้มีประสบการณ์ในการจัดกิจกรรมสำหรับครูและครอบครัวด้านการพัฒนาจิตวิญญาณ ผู้มีประสบการณ์ในการพัฒนาคน องค์กร และเด็กปฐมวัยอย่างเป็นระบบด้วยวิถีอิสลาม ผู้วิจัยใช้เกณฑ์ (Selection Criteria) ในการคัดเลือก ได้แก่ 1) มีประสบการณ์ในเรื่องที่ศึกษามากกว่า 3 ปี 2) มีความรู้และปฏิบัติตามหลักอิสลาม และ 3) ปฏิบัติงานในพื้นที่วิจัย

วิธีการเก็บข้อมูล (Data Collection Methods)

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแบบสังเกตแบบไม่มีโครงสร้างซึ่งพัฒนาจากการทบทวนวรรณกรรม ทฤษฎี และประเด็นปัญหาวิจัย โดยแนวคำถามถูกสร้างจากข้อมูลทฤษฎีและกรอบแนวคิด ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัยโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน เพื่อประเมินว่าข้อคำถามแต่ละข้อในเครื่องมือสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้หรือไม่ เพื่อคัดกรองข้อคำถามที่ไม่ตรงประเด็นออก ทำให้เครื่องมือมีความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และน่าเชื่อถือมากขึ้น ก่อนนำไปใช้จริง ซึ่งได้ค่า IOC (Index of Item Objective Congruence) ที่ 0.91 และนำไปเก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก ทั้งนี้ผู้วิจัยเตรียมแนวคำถามตามวัตถุประสงค์และบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ ระหว่างการสัมภาษณ์มีการจดบันทึกภาคสนามและสังเกตควบคู่ไปด้วยเพื่อเพิ่มความถูกต้อง โดยเก็บ

ข้อมูลตั้งแต่ วันที่ 20 ตุลาคม 2567 ถึง วันที่ 6 พฤษภาคม 2568 หลังสัมภาษณ์ผู้วิจัยใช้วิธีการถอดคำสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ อ่านซ้ำหลายรอบ และจัดรหัสข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ ทั้งนี้ก่อนสัมภาษณ์มีการชี้แจงวัตถุประสงค์ ขอความยินยอม และรับรองความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการอย่างเคร่งครัดตามหลักจริยธรรมการวิจัย โดยให้ความเคารพต่อความเชื่อของผู้ให้ข้อมูล หลีกเลี่ยงการตีความที่อาจก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อน และยืนยันถึงรักษาความลับของข้อมูลส่วนบุคคล สำหรับสาเหตุการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักแบบมีวัตถุประสงค์และมีความหลากหลาย เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่มีประสบการณ์ตรง เชี่ยวชาญ และปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ สามารถสะท้อนมุมมองเชิงลึกเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณเด็กมุสลิมได้ตรงประเด็น ความหลากหลายของผู้ให้ข้อมูลช่วยให้ได้มุมมองที่ครอบคลุมและลดอคติจากมุมมองเดียว ประโยชน์ของการเก็บข้อมูลด้วยวิธีนี้สามารถเจาะลึกถึงรากของความหมายจิตวิญญาณซึ่งมีความซับซ้อนได้ดีกว่าเชิงปริมาณ เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลแสดงประสบการณ์ ความรู้ และตัวอย่างจากการทำงาน สามารถซักถาม ขยายประเด็นสังเกตพฤติกรรมทำให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์และน่าเชื่อถือ

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลหลัก ใช้แบบสังเกตและแบบบันทึกภาคสนาม (Field Notes) ประกอบการวิเคราะห์โดยดำเนินการผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้แก่ 1) การถอดเทป โดยถอดคำสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ และอ่านซ้ำหลายรอบ 2) Member Check (ตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูล) โดยการนำข้อมูล ผลการตีความกลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลตรวจสอบว่า สิ่งที่นักวิจัยเขียนหรือตีความตรงกับสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลหลักต้องการสื่อหรือไม่ เพื่อป้องกันการคลาดเคลื่อน ความเข้าใจผิดหรืออคติของนักวิจัยเอง 3) Peer Debriefing (ขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษา) โดยเป็นการขอให้ผู้ที่เข้าใจงานวิจัยช่วยอ่าน วิเคราะห์ ให้ข้อเสนอแนะและช่วยตรวจสอบว่า การตีความของผู้วิจัยมีอคติหรือไม่ ทำให้ได้มุมมองใหม่ที่อาจหลุดจากสายตานักวิจัย เพิ่มความโปร่งใสและที่น่าเชื่อถือ 4) การกำหนดรหัสข้อมูล (Coding) จัดกลุ่มข้อมูลตามหมวดหมู่ ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงตีความ (interpretative analysis) และสังเคราะห์สาระสำคัญ ทั้งนี้การดำเนินการดังกล่าวเพื่อนำไปสู่ 1) Credibility ความน่าเชื่อถือของข้อมูลว่าตรงกับความจริง 2) Dependability ความสม่ำเสมอและเป็นระบบ เมื่อทำซ้ำยังได้ผลคล้ายกัน และ 3) Confirmability ตรวจสอบได้ว่าข้อสรุปมาจากข้อมูลจริง ไม่ใช่อคติของนักวิจัย ทั้งนี้อาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้แก่ 1) Islamic-Based Theories ซึ่งประกอบด้วย Spiritual in Alquran Fitrah Theory และ Islamic Tarbiyyah โดยทฤษฎีดังกล่าวช่วยวิเคราะห์ข้อมูลที่เชื่อมโยงกับหลักการอิสลาม ตีความเกี่ยวกับการพัฒนาจิตวิญญาณว่ามีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติตามหลักคำสอนของอิสลามอย่างไร การเลี้ยงดู การจัดการศึกษา สิ่งแวดล้อมส่งผลอย่างไร ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนจะช่วยพัฒนาได้อย่างไร และ 2) Theories for Preschool Children ประกอบด้วย Spiritual Development Theory Holistic Education Approach และ Theories of Development ทฤษฎีเหล่านี้ช่วยอธิบายขั้นตอนการพัฒนาจิตวิญญาณในเด็ก เช่น ความรู้สึกถึงความหมาย และความสัมพันธ์กับอัลลอฮ์ ช่วยให้นักวิจัยเชื่อมโยงพฤติกรรม ศรัทธา และการเรียนรู้ด้านศาสนาของเด็กกับพัฒนาการตามวัยโดยไม่แยกส่วนระหว่างร่างกาย จิตใจ สังคม ปัญญา และจิตวิญญาณ ช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลชี้ได้ว่า

พัฒนาเด็กปฐมวัยควรใช้วิธีการบูรณาการ ไม่ใช่เพียงด้านใดด้านหนึ่ง อีกทั้งเด็กแต่ละวัยสามารถเรียนรู้ศาสนา เข้าใจความหมาย หรือปฏิบัติศาสนกิจได้ในระดับใด ทั้งนี้ทฤษฎีที่ใช้จะนำไปสู่การสังเคราะห์ข้อมูลและตีความ ผลลัพธ์ในเชิงลึก

โดยงานวิจัยนี้ใช้วิธีการตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ประกอบด้วย 1) ด้านข้อมูล (Data) 2) ด้านทฤษฎี (Theory) 3) ด้านวิธีการ (Method) และ 4) ด้านเวลา (Time)

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยใน 3 มิติ ดังต่อไปนี้

มิติด้านศาสนา

สุขภาวะจิตวิญญาณของเด็กปฐมวัยมุสลิมในมิติศาสนาสะท้อนถึงความผูกพันกับอัลลอฮ์ ﷻ ความสงบภายใน การรับรู้คุณค่าในตนเอง โดยผู้ให้สัมภาษณ์ได้ให้ความหมายว่า “หมายถึง ความสุขที่มาจากการรับรู้ถึงคุณค่าในการทำมาดี หัวใจของเด็กผูกพันกับอัลลอฮ์ เด็กรู้คุณค่าภายในตนเอง มีความยึดหยุ่นและมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับผู้คนและสิ่งแวดล้อม” (Informant 1, Islamic Spiritual Scholar, interview, 17 January 2025; Informant 2, Early Childhood Psychology Scholar and Early Childhood Education Lecturer, interview, 22 December 2024) “ขณะที่มีความสุขหัวใจของเด็กก็ขอบคุณต่ออัลลอฮ์ ทุกข์ก็จัดการตนเองได้ด้วยหัวใจที่ยอมรับบททดสอบ...” (Informant 2, Early Childhood Psychology Scholar and Early Childhood Education Lecturer, interview, 22 December 2024) “หมายถึง การมีความสุขสงบภายในของเด็ก รู้สึกมั่นคงปลอดภัยกับการเป็นเด็กที่อยู่ในความคุ้มครองของอัลลอฮ์ หัวใจรับรู้และสัมผัสได้ถึงการมีอยู่ของอัลลอฮ์ รู้จักอัลลอฮ์ รู้ว่าพระองค์เป็นผู้ดูแลชีวิต สร้างทุกสิ่ง รวมทั้งตัวเอง เชื่อมั่นในการศุอาอ์ รับรู้ถึงกำหนดของอัลลอฮ์ที่บางครั้งอาจไม่สมหวังตั้งใจก็ยอมรับและขอบคุณพระองค์...” (Informant 7, Administrator of Islamic Private School, Early Childhood Tarbiyah Teacher’s Trainer, and Radio Program Host, interview, 7 November 2024) “ทั้งนี้ภาวะของเด็กที่มีจิตใจสงบ มีหัวใจผูกพันกับอัลลอฮ์เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงหัวใจของเด็กให้สามารถนำอิสลามมาใช้ด้วยความเชื่อมั่นและเชื่อมโยงไปยังการใช้ชีวิต ความคิด ความเชื่อและการแสดงพฤติกรรมของเด็กที่รับรู้ถึงความพึงพอใจของอัลลอฮ์เมื่อได้กระทำความดี...” (Informant 5, Islamic Studies Scholar, interview, 14 December 2024) และยังมีการให้ความหมายอีกว่า “หมายถึงภาวะของเด็กที่มีความสุขซึ่งมาจากการผูกพันต่ออัลลอฮ์ ในทุกสถานการณ์ของชีวิต สามารถจัดการตนเองได้ทั้งในยามสุขยามทุกข์ เด็กที่ป่วยก็สามารถอยู่กับมันได้อย่างมีความสุข เจอบททดสอบก็สามารถข้ามผ่านได้เพราะเขาเชื่อมโยงหัวใจไว้กับอัลลอฮ์ นั่นคือจิตวิญญาณในความหมายของอิสลาม รวมทั้งเชื่อมโยงไปสู่คนรอบข้างและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ...” (Informant 3, Health and Well being Scholar, interview, 23 December 2024)

นอกจากความหมายข้างต้นแล้ว มีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวถึงความแตกต่างของจิตวิญญาณทั่วไปที่ระบุถึงสิ่งเหนือนมนุษย์และอัลลอฮ์ ﷻ ไว้ว่า “จิตวิญญาณสำหรับเด็กมุสลิมคือการที่เด็กเชื่อในอัลลอฮ์ ﷻ ซึ่งใน

มุขจิตวิญญาณทั่วไปแนวคิดตะวันตกก็จะอธิบายว่า หมายถึงการเชื่อในสิ่งที่เหนือมนุษย์ โดยไม่ได้อธิบายต่อ ซึ่งอาจหมายถึงอะไรก็ได้ที่ไม่ใช่มนุษย์ อาจเป็นภูตผีปิศาจ นางไม้ ซึ่งอาจมีความเหนือกว่าในบางเรื่องของมุข ความเชื่อนั้น แต่สถานะสิ่งเหล่านี้ในอิสลามนั้นคนละเรื่องกัน เพราะเหนือมนุษย์ในอิสลามคืออัลลอฮ์ซึ่งเทียบเคียงไม่ได้เลยกับสิ่งเหนือมนุษย์ในมุมมองอื่น” (Informant 3, Health and Well-being Scholar, interview, 23 December 2024) จากการให้สัมภาษณ์สรุปได้ว่า สิ่งเหนือมนุษย์ในมุมมองของศาสนาอื่น กับอัลลอฮ์ ﷻ ในอิสลามเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน โดยในอิสลามเชื่อว่าสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ก็อยู่ภายใต้ความคุ้มครองของอัลลอฮ์

ข้อค้นพบนี้ชี้ว่า สุขภาวะทางจิตวิญญาณวิถีอิสลามของเด็กปฐมวัยมุสลิมในมุมมองด้านศาสนา หมายถึง ภาวะที่เด็กมีจิตใจที่ผูกพันกับอัลลอฮ์ ﷻ เชื่อมั่นในความยิ่งใหญ่ของอัลลอฮ์ที่เหนือสิ่งใด ทั้งนี้ความผูกพันกับอัลลอฮ์ ﷻ จะเป็นปัจจัยคุ้มครองช่วยให้เด็กมีความสงบภายใน ก่อให้เกิดการรับรู้คุณค่าภายในตนเอง มีความยืดหยุ่น มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับผู้อื่น สิ่งแวดล้อม สามารถรับมือกับปัญหาตามช่วงวัยได้อย่างเหมาะสมแม้เจอสถานการณ์ที่สมหวังหรือผิดหวังจนนำไปสู่การมีชีวิตที่สงบสุข

มิติด้านพฤติกรรม

สุขภาวะทางจิตวิญญาณของเด็กปฐมวัยมุสลิมในมิติพฤติกรรมสะท้อนถึงการจัดการอารมณ์ของเด็ก การมีเป้าหมาย และความสัมพันธ์ที่เหมาะสมตามวัย โดยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลให้ความหมายที่แสดงถึงการเลือกกระทำในสิ่งที่ดีของเด็กซึ่งเป็นผลจากหัวใจที่ผูกพันกับอัลลอฮ์ ﷻ ดังนี้ “หมายถึง การที่เด็กมีการแสดงออกในสิ่งดีงาม ทั้งการให้เกียรติพ่อแม่ ผู้ใหญ่ เพื่อน คนรอบตัว แสดงออกถึงความไว้วางใจในอัลลอฮ์ เชื่อมั่นว่าอัลลอฮ์คอยช่วยเหลือ เป็นที่พึ่งเมื่อรู้สึกกลัวหรือกังวล รู้จักขอความช่วยเหลือจากอัลลอฮ์ สามารถจัดการปัญหาด้วยตัวเองอย่างมีเหตุผลตามวัย หากล้มก็ลุกได้ด้วยตนเอง เขียนแล้วไม่สวยก็ฝึกเขียนใหม่ หรือเขียนใหม่ไม่ได้ตั้งใจก็รู้จักขอความช่วยเหลือผู้ใหญ่เพื่อฝึก” (Informant 7, Administrator of Islamic Private School, Early Childhood Tarbiyah Teacher’s Trainer, and Radio Program Host, interview, 7 November 2024) “เด็กมีความสามารถในการจัดการอารมณ์ตนเอง หากจัดการไม่ได้ทันทีที่รู้เท่าทัน รู้ว่าเมื่อโกรธต้องทำอย่างไร เช่น หายใจลึก ๆ หรือบอกให้คนอื่นรู้ หากมีอารมณ์ทางลบก็จะเงียบ หรืออาจก้มหน้า ร้องให้รู้สึกน้อยใจก็อาจน้ำตาร่วง แต่ไม่โวยวาย กรีดร้อง ขว้างปาข้าวของ เป็นการแสดงออกทางอารมณ์ตามวัยอย่างเหมาะสม” (Informant 3, Health and Well-being Scholar, interview, 23 December 2024) อีกทั้งยังหมายถึง “การปฏิบัติของเด็กจากการมีหัวใจที่ผูกพันกับอัลลอฮ์ซึ่งเชื่อมโยงไปยังการกระทำ เช่น แม้ไม่มีใครเห็น เจอขยะเด็กก็เก็บ มีอะไรอยากได้แต่ไม่ใช่ของตัวเองก็ไม่หยิบ รู้คุณค่าของทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ปฏิบัติตนอย่างรู้คุณค่า เช่น กินข้าวหมดจาน เพราะรู้ว่าเมล็ดที่เพาะจะกะสุ¹ อยู่ในข้าวจานที่กิน ใช้น้ำอย่างรู้คุณค่า ไม่หยิก ไม่ทำลายต้นไม้โดยไม่มีเหตุผล ให้คุณค่าสิ่งรอบตัว รู้จักแบ่งปัน ตัดใจได้ในสิ่งที่ตัวเองยังรัก ยังหวง เช่น แบ่งขนมให้เพื่อนได้แม้เพื่อนไม่ขอ ทั้ง ๆ ที่ตัวเองก็ยังอยากกินอยู่ เพื่อนลืมนก็ช่วย ชนเพื่อนก็ขอโทษ เจอคนก็

¹บะเราะกะฮฺ หมายถึง ความจำเริญหรือการทำให้สิ่งเล็กน้อยให้เพิ่มพูน ไม่ใช่แค่ด้านวัตถุ แต่ยังหมายรวมถึงทางจิตใจและความสงบสุขในชีวิต

ทักทาย ให้สลาม ยิ้มและได้ตอบตามวัยกับคนที่เจออย่างเหมาะสม ซึ่งทุกการกระทำเกิดจากการอยากให้อัลลอฮ์พอใจ” (Informant 9, Islamic spiritual scholar and lecturer, as well as Organization Leader who uses Islamic principles in management, interview, 11 April 2025)

นอกจากนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ยังกล่าวถึงความหมายด้านพฤติกรรม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเด็กปฐมวัยในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของไทยที่ต่างจากเด็กปฐมวัยในโลกอาหรับในบางประเทศซึ่งผู้ให้ข้อมูลได้มีประสบการณ์ไว้ว่า “ถ้ากล่าวถึงความหมายด้านพฤติกรรม กิจวัตรของเด็ก การละหมาดด้วยตนเอง ความพยายามถือศีลอด การสวมหิญาบ พฤติกรรมนี้มีเฉพาะพื้นที่บ้านเรา เด็กอาหรับในบางพื้นที่ที่เคยได้เดินทางไป ในบางพื้นที่ การฝึกของเขาก็จะต่างกัน คือ ไม่ค่อยเป็นค่อยไปแบบเด็กเราเด็กไม่สวมหิญาบหากยังไม่อากิบาลิ² ตัวโตก็ไม่สวม แต่เมื่อถึงอากิบาลิก็สวมเลย อาหรับฝึกแบบนี้ แต่สังคมบ้านเราเด็กไม่กี่เดือนพ่อแม่ก็ให้สวมหิญาบแล้ว นั่นคืออัตลักษณ์ของที่นี่ซึ่งก็ทำได้ต่างจากสังคมอาหรับในบางพื้นที่...” (Informant 9, Islamic spiritual scholar and lecturer, as well as Organization Leader who uses Islamic principles in management, interview, 11 April 2025)

นอกจากข้างต้น ผู้ให้สัมภาษณ์ยังกล่าวถึงความหมายด้านพฤติกรรมเกี่ยวกับการวางเป้าหมายของเด็กว่า “คือศักยภาพเด็กในการวางเป้าหมายความสำเร็จของตนเองที่มากกว่าความสำเร็จในโลกนี้ เด็กตั้งใจทำดี ละเว้นสิ่งไม่ดีจนเป็นนิสัยเนื่องจากเชื่อมั่นว่าอัลลอฮ์ทรงเห็น ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้เด็กค้นพบการแสดงออกที่เหมาะสม เด็กมีความสุขจากภายใน รู้คุณค่าของตน แสดงออกอย่างยืดหยุ่นเมื่อเจอปัญหา” (Informant 5, Islamic Studies Scholar, interview, 14 December 2024) และยังหมายถึงการเลือกทำบางสิ่งที่มีเป้าหมายเพื่อความพึงพระทัยของอัลลอฮ์แม้ตัวเองลำบาก เช่น “ป่วย เป็นมะเร็งแต่สวมหิญาบแม้จะร้อนมากซึ่งเป็นผลกระทบจากการรักษา แต่เด็กอยากปิดเอาเราะฮ์ทั้งที่ไม่ใช่สิ่งบังคับในวัยเขา แต่ทำเพราะหวังผลบุญจากการทำความดี แสดงถึงการมีเป้าหมายเพื่ออัลลอฮ์” (Informant 8, Administrators of Islamic Private School and Early Childhood Practitioners, interview, 20 October 2024)

ข้อค้นพบนี้ชี้ว่า สุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยมุ่งมองด้านพฤติกรรม หมายถึงการแสดงออกของเด็กที่สะท้อนความสามารถในการจัดการอารมณ์ตนเอง ตระหนักรู้และใส่ใจต่อสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัว สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสม มุ่งมั่นและพยายามสู่การบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ส่งผลให้เด็กสามารถจัดการตนเอง มีความยืดหยุ่นในการเผชิญปัญหา และรับมือกับความท้าทายอย่างสร้างสรรค์จนกลายเป็นลักษณะนิสัยที่แสดงถึงตัวตนของเด็กมุสลิมอย่างชัดเจน

มิติด้านการศึกษา

สุขภาวะจิตวิญญาณของเด็กปฐมวัยมุสลิมมิติการศึกษาสะท้อนถึงการจัดการเรียนรู้วิถีอิสลามที่เหมาะสมกับวัยของเด็กผ่านกิจวัตรประจำวัน ด้วยการสื่อสารที่อ่อนโยนในบรรยากาศอิสลาม ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความหมายว่า “หมายถึง การจัดประสบการณ์ให้เด็กเรียนรู้ด้วยกิจกรรม ทั้งการเล่าประวัติศาสตร์ เล่านิทาน

อากิบาลิ หมายถึง ผู้ที่บรรลุสถานะตามเกณฑ์ที่ศาสนากำหนด หากเป็นเพศชายมีความรู้สีกทางเพศ หากเป็นเพศหญิงมีประจำเดือนหรือมีอายุครบ 15 ปีบริบูรณ์ อากิบาลิในบทความนี้หมายถึง เมื่อถึงเวลากำหนดตามหลักการอิสลามให้สวมหิญาบ

การเล่น การฝึกละหมาด ทำสิ่งที่ติดกับผู้คน หรือสิ่งใดก็ตามที่นำไปสู่การซึมซับจนเด็กมีหัวใจผูกพันกับอัลลอฮ์” (Informant 4, Early Childhood Psychology Scholar, interview, 8 December 2024) และผู้ให้สัมภาษณ์ยังระบุว่า “หมายถึง การให้ความรู้แก่เด็กเกี่ยวกับวิถีอิสลามผ่านกิจกรรมละหมาด ดุอาอ์ ดูแลความสะอาด การเล่นที่เชื่อมโยงกับวิถีอิสลาม” (Informant 8, Administrators of Islamic Private School and Early Childhood Practitioners, interview, 20 October 2024)

นอกจากนี้มีการให้ความหมายถึงบรรยากาศที่เอื้อต่อการพัฒนาสุขภาวะจิตวิญญาณโดยการสื่อสารที่มีความอ่อนโยนโดยผู้ดูแลเด็กว่า “เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ จัดสภาพแวดล้อมให้เด็กมีความผูกพันกับอัลลอฮ์ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่ความสัมพันธ์อื่น ทั้งความสัมพันธ์ภายในตัวเด็กเอง ผู้คน สิ่งแวดล้อมรอบตัว สัตว์ ต้นไม้ ด้วยกิจกรรมที่สอดคล้องกับพัฒนาการแห่งวัยทั้งในและนอกห้องเรียน ทั้งพื้นที่บ้าน โรงเรียน ชุมชน มัสยิดหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเด็ก ทั้งนี้หมายรวมถึงการสื่อสารของผู้ดูแลเด็ก เพื่อน บุคคลรอบตัวเด็กโดยคำพูดที่เชื่อมโยงกับอัลลอฮ์ ﷻ เป็นกิจวัตร กลายเป็นประสบการณ์ที่ส่งผลให้เด็กมีความผูกพันกับอัลลอฮ์” (Informant 7, Administrator of Islamic Private School, Early Childhood Tarbiyah Teacher’s Trainer, and Radio Program Host, interview, 7 November 2024; Informant 2, Early Childhood Psychology Scholar and Early Childhood Education Lecturer, interview, 22 December 2024)

ข้อค้นพบนี้ชี้ว่า สุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยในมุมมองด้านการศึกษา หมายถึง การจัดการสภาพแวดล้อมและประสบการณ์ที่ออกแบบมาเพื่อหล่อหลอมเด็กผ่านกิจกรรม ทั้งการเล่น การเล่าเรื่อง เล่านิทานหรือประวัติศาสตร์ ศิลปะ การละหมาด การดุอาอ์ ที่มีพื้นฐานจากอัลกุรอานและอัลหะดีษผ่าน การสื่อสารที่อ่อนโยนและบรรยากาศอิสลามโดยผู้ดูแลที่เป็นต้นแบบซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริมพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เด็กผูกพันกับอัลลอฮ์ เข้าใจหลักคำสอนอิสลาม และกลายเป็นวิถีในชีวิตประจำวัน

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยมุสลิมในบริบทจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย พบว่าสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามประกอบด้วยมิติหลัก 3 ประการ ได้แก่ มิติศาสนา มิติพฤติกรรม และมิติการศึกษา ผลการศึกษาได้สร้างความเข้าใจเชิงลึกและชัดเจนต่อสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามในเด็กปฐมวัยมุสลิม ซึ่งไม่ปรากฏในวรรณกรรมก่อนหน้านี้ว่าเป็นระบบมาก่อน ข้อค้นพบแสดงให้เห็นถึงความหมายของสุขภาวะจิตวิญญาณที่มีลักษณะเฉพาะ 2 ประการ ได้แก่ ความจำเพาะในบริบทของความเป็นมุสลิมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ และความจำเพาะในบริบทของความเป็นเด็กปฐมวัย ความเข้าใจเชิงพฤติกรรมซึ่งได้จากข้อค้นพบครั้งนี้ถือเป็นพัฒนาการทางวิชาการที่สำคัญ เพราะสามารถแปลงสุขภาวะทางจิตวิญญาณจากมิติที่เคยถูกมองว่าเป็นนามธรรมและยากต่อการวัดผล ให้กลายเป็นมิติที่สามารถกำหนดตัวชี้วัดและพัฒนาได้อย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับข้อเสนอของ Ratcliff & Nye (2006) ที่เน้นถึงความสำคัญของการนิยามและกำหนดกรอบความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เพื่อให้สามารถบูรณาการเข้ากับสาขาการพัฒนามนุษย์อย่างจริงจัง นอกจากนี้ข้อค้นพบยังให้ข้อมูลเชิง

ปัจจัยที่ช่วยเสริมสร้างแนวทางการออกแบบประสบการณ์การเรียนรู้สำหรับเด็กปฐมวัยในมิติของศาสนา และจิตวิญญาณอย่างมีระบบ และยืนยันความสำคัญของการเชื่อมโยงทั้ง 3 มิติ ทั้งด้านศาสนา พฤติกรรม และ การศึกษา ของเด็กปฐมวัยมุสลิมในฐานะมิตที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ข้อค้นพบของงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า สุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามของเด็กปฐมวัยประกอบด้วยสามมิติที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ มิติศาสนา พฤติกรรม และการศึกษา โดยแก่นสำคัญคือความผูกพันกับอัลลอฮ์ ความสงบภายใน และการแสดงพฤติกรรมดีงามตาม วัย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Suleiman (2020) ที่ชี้ว่า ผู้เป็นที่รักของอัลลอฮ์มิใช่ผู้สมบูรณ์แบบ แต่คือผู้ที่มีหัวใจบริสุทธิ์ อดทน เมตตา ทำความดีอย่างสม่ำเสมอ ทั้งหมดนี้สะท้อนว่าสภาวะหัวใจที่ผูกพันกับอัลลอฮ์ เป็นฐานของพฤติกรรมและการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ เมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลภาคสนาม พบว่าเด็กที่มีสภาวะจิตวิญญาณดีมักสามารถจัดการอารมณ์ เคารพผู้อื่น และเลือกทำสิ่งดีแม้ไม่มีใครเห็น ซึ่งสอดคล้องกับ พฤติกรรมที่ Suleiman ซึ่งเป็นนักวิชาการมุสลิมร่วมสมัยอธิบายว่าเป็นผลของหัวใจที่มุ่งหวังความพอพระทัย ของอัลลอฮ์ (Suleiman, 2020) ขณะเดียวกัน การจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักอิสลาม เช่น นิทาน การ ละหมาด การสื่อสารที่อ่อนโยน พบว่าเป็นกลไกสำคัญในการหล่อหลอมศรัทธาและคุณธรรมของเด็ก ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานในงานวิจัยว่า การบ่มเพาะจิตวิญญาณต้องเกิดในบริบทประจำวันของบ้าน โรงเรียน และชุมชน การผสานข้อค้นพบของงานวิจัยยืนยันว่า สุขภาวะจิตวิญญาณไม่ใช่มนต์ที่ศรัทธา หากเป็นกระบวนการที่ พัฒนาได้จริงผ่านหัวใจ พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับศาสนา ซึ่งมีนัยสำคัญต่อการ ออกแบบหลักสูตร ตัวชี้วัด และระบบสนับสนุนเด็กมุสลิมในบริบทจังหวัดชายแดนใต้

ผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวโน้มในระดับสากล ดังที่ Larson (2020) อธิบายว่า ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา พันธกิจเด็กและครอบครัวมีความก้าวหน้าอย่างมากผ่านการพัฒนาที่ลึกซึ้งด้านจิตวิญญาณ ข้อค้นพบนี้ ทำทลายแนวคิดเชิงวิชาการกระแสหลักที่มักถือว่าจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่สามารถนิยามหรือวัดผลได้อย่าง เหมาะสม และสามารถขยายความได้จากการศึกษาของ Jastrzebski (2022) ที่ได้เสนอกรอบแนวคิดใหม่ที่วัด ได้และออกแบบเชิงปฏิบัติได้จริง ซึ่งชี้ให้เห็นโจทย์การวิจัยใหม่ในอนาคต ได้แก่ การพัฒนาเชิงรูปธรรมในการ ส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณของเด็กปฐมวัยมุสลิม และการพัฒนาเครื่องมือที่สามารถวัดและประเมินสุข ภาวะทางจิตวิญญาณของเด็กได้อย่างมีความเที่ยงตรง สอดคล้องกับบริบททางศาสนาและวัฒนธรรม ดังนั้น งานวิจัยนี้มีคุณูปการสำคัญต่อการเติมเต็มช่องว่างในองค์ความรู้ มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้สุขภาวะทางจิต วิญญาณได้รับการยอมรับทั้งในฐานะมิตพัฒนาการที่สำคัญและเชิงปฏิบัติที่สามารถส่งเสริมได้อย่างเป็นระบบ ในสาขาการศึกษาและพัฒนามนุษย์

อย่างไรก็ตามข้อค้นพบในงานนี้ขัดแย้งกับผลการศึกษาของ Muñoz-García & Villena-Martínez (2020) ที่พบว่าในศาสนาอื่น ความศรัทธา จิตวิญญาณ กับวิถีชีวิตและพฤติกรรมไม่สัมพันธ์กัน แต่ สิ่งที่น่าสนใจคือข้อค้นพบนี้กลับตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาต่ออัลลอฮ์ ๙ กับพฤติกรรมและการศึกษา ในบริบทของเด็กมุสลิม

คุณูปการของงานวิจัยส่งผลต่อการพัฒนาสุขภาวะจิตวิญญาณ 2 มิติ ได้แก่ มิติเชิงทฤษฎี (Theoretical contribution) ซึ่งช่วยให้สุขภาวะจิตวิญญาณที่ถูกมองเป็นนามธรรมมาเป็นรูปธรรม นำไปสู่

การสร้างตัวชี้วัดเชิงพฤติกรรมได้ และมีมิติในการปฏิบัติ (Practical contribution) ซึ่งนำไปสู่การออกแบบกิจกรรมในการพัฒนาสุขภาวะจิตวิญญาณเด็กปฐมวัยในมิติศาสนา พฤติกรรม และและมีข้อมูลที่ไม่อาจละเลยต่อความสำคัญของสุขภาวะจิตวิญญาณดังที่ Tang (2022) และ Xu (2022) กล่าวถึงความสำคัญและความเร่งด่วนของการสนับสนุนพัฒนาการทางจิตวิญญาณของเด็กปฐมวัยในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ท้าทายที่ช่วยให้เด็กมีความเข้าใจตนเองและผู้อื่นอย่างลึกซึ้ง ให้พวกเขาตระหนักถึงสถานะของตนในโลกกว้าง และย้ำถึงความสำคัญของการจัดกิจกรรมโดยอิงกับบริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภายใต้บรรยากาศที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาจิตวิญญาณของเด็ก ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับแนวคิดของ Maham et al. (2020) ที่เสนอว่าการฝึกฝนและปฏิบัติทางจิตวิญญาณช่วยเสริมสร้างความสงบภายในและสติสัมปชัญญะอันนำไปสู่ความเข้าใจตนเองและผู้อื่น ก่อให้เกิดสัมพันธ์เชิงบวกกับผู้คนการศึกษา

ข้อจำกัดของการศึกษาในงานวิจัยนี้ได้แก่ 1) ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานดูแลเด็กปฐมวัย แม้จะคัดเลือกอย่างมีวัตถุประสงค์และมีความหลากหลาย แต่ยังคงจำกัดอยู่ในบริบททางภูมิศาสตร์ศาสนา และวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม อาจไม่สามารถสะท้อนมุมมองของกลุ่มอื่น เช่น ตัวเด็กโดยตรง อาจไม่สามารถนำไปอ้างอิงได้ในบริบทของเด็กมุสลิมในภูมิภาคอื่นของประเทศไทยหรือในประเทศอื่น 2) ลักษณะวิธีวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพแบบปรากฏการณ์วิทยา เน้นการตีความความหมายจากมุมมองของผู้ให้ข้อมูลโดยตรง มีจุดแข็งด้านความลึกและความละเอียดอ่อน แต่ข้อจำกัดคือ ไม่สามารถให้ข้อมูลเชิงปริมาณหรือสถิติที่เป็นตัวเลขเพื่อสนับสนุนข้อค้นพบ อีกทั้งอาจมีอคติจากผู้ให้ข้อมูลหรือผู้วิจัยเองในการตีความ 3) แหล่งข้อมูลและการสังเกตโดยตรง แม้มีการสัมภาษณ์เชิงลึก แต่การเก็บข้อมูลมุ่งเน้นเพียงความคิดเห็นและประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลโดยไม่ได้เก็บข้อมูลเชิงสังเกตพฤติกรรมจริงของเด็ก ทำให้ข้อค้นพบสะท้อนเพียงมุมมองประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลมากกว่าการยืนยันด้วยหลักฐานเชิงพฤติกรรมโดยตรง สำหรับแนวทางการศึกษาในอนาคตสามารถทำได้โดยขยายกลุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมไปยังพื้นที่เพื่อให้ได้มุมมองที่หลากหลายของข้อค้นพบ ใช้วิธีการวิจัยแบบผสม (Mixed Methods) เพิ่มข้อมูลเชิงปริมาณและสถิติ เพื่อยืนยันข้อค้นพบเชิงคุณภาพ เพิ่มน้ำหนักเชิงหลักฐาน รวมทั้งออกแบบวิจัยให้มีการสังเกตพฤติกรรมในสถานการณ์จริงของเด็ก

สรุปผลการวิจัย

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามสำหรับเด็กปฐมวัยมุสลิมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย พบว่าสุขภาวะจิตวิญญาณของเด็กปฐมวัยมีความหมายที่ชัดเจนและสามารถพัฒนาได้ โดยสรุปใน 3 มิติหลักดังนี้ 1) มิติด้านศาสนา สะท้อนสุขภาวะจิตวิญญาณผ่านความผูกพันกับอัลลอฮ์ ﷻ ความสงบภายใน และการรับรู้คุณค่าในตนเอง ความศรัทธาทำหน้าที่เป็นพลังปกป้องที่ช่วยให้เด็กเผชิญทั้งความสุขและความทุกข์ได้อย่างยืดหยุ่น 2) มิติด้านพฤติกรรม สุขภาวะจิตวิญญาณปรากฏผ่านการจัดการอารมณ์ การแสดงออกอย่างเหมาะสม และการมีเป้าหมายชีวิตที่เชื่อมโยงกับความพึงพอใจของอัลลอฮ์ ﷻ เด็กแสดงพฤติกรรมที่ดีงาม เช่น การละหมาด ความซื่อสัตย์ การช่วยเหลือผู้อื่น และการเคารพสิ่งแวดลอม และ 3) มิติด้านการศึกษา สะท้อนถึงการจัดการเรียนรู้และสิ่งแวดลอมที่บูรณาการหลัก

อิสลาม เช่น การเล่น การเล่านิทาน การละหมาด และการสื่อสารที่อ่อนโยน ช่วยปลูกฝังศรัทธา ความเมตตา และความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ¹ ในชีวิตประจำวันอย่างเป็นธรรมชาติ ข้อค้นพบสะท้อนว่าสุขภาวะจิตวิญญาณมิใช่เพียงนามธรรมแต่สามารถสังเกตและพัฒนาได้จริง

งานวิจัยนี้ช่วยขยายกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาวะจิตวิญญาณในมิติอิสลาม เพื่อการพัฒนาเด็กในการรับมือกับความท้าทายแห่งยุคสมัย ซึ่งถึงบทบาทของปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และครอบครัวในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ เสนอทิศทางการพัฒนาหลักสูตร นโยบาย และการวิจัยต่อยอดเพื่อสนับสนุนสุขภาวะจิตวิญญาณเด็กมุสลิมอย่างเป็นระบบ นำไปสู่การออกแบบในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีความจำเพาะของเด็กในพื้นที่ชายภาคใต้ การออกแบบตัวชี้วัดเชิงพฤติกรรมที่สามารถสังเกตและวัดได้เพื่อนำไปสู่การพัฒนาสุขภาวะของเด็กปฐมวัยมุสลิมอย่างเหมาะสมกับบริบทความจำเพาะแห่งวัยและพื้นที่

ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Al-Ghazali (1998) ที่ให้ความสำคัญต่อการปลูกฝังศรัทธาซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาและบุคลิกภาพของเด็ก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาจิตวิญญาณตั้งแต่วัยเด็กเป็นรากฐานของความยืดหยุ่น ความสงบภายใน และพฤติกรรมเชิงบวก ซึ่งมีคุณูปการทางวิชาการในการขยายขอบเขตแนวคิดเดิม ซึ่งชี้ให้เห็นบทบาทของปัจจัยบริบททางสังคม วัฒนธรรมและความไม่สงบในพื้นที่ ซึ่งเป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทฤษฎีมักละเลย การวิเคราะห์เชิงลึกจากข้อมูลภาคสนามจึงไม่เพียงยืนยันหลักการเชิงทฤษฎี แต่ยังวิพากษ์และท้าทายแนวคิดทางวิชาการสู่ความครอบคลุมและสอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น ทั้งแนวคิดเชิงระบบและแนวปฏิบัติที่ตอบโจทย์สังคมมุสลิมในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งมีความซับซ้อนทั้งในด้านอัตลักษณ์มุสลิมและสถานการณ์ความไม่สงบซึ่งทฤษฎีตะวันตกมักมองข้าม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความศรัทธาและความเข้มแข็งของเครือข่ายครอบครัวมุสลิมเป็นปัจจัยปกป้องสำคัญที่ช่วยสร้างพลังในชุมชนมุสลิมภายใต้ความท้าทายทางสังคม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับข้อสังเกตดังกล่าว โดยแสดงให้เห็นว่าการส่งเสริมสุขภาวะจิตวิญญาณที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะมีส่วนสำคัญต่อความมั่นคงภายในของเด็กและครอบครัว

สำหรับแนวโน้มหรือทิศทางการองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากข้อค้นพบได้แก่ 1) การขยายแนวคิดสุขภาวะจิตวิญญาณ จากนามธรรมสู่รูปธรรมเชิงพฤติกรรม ข้อค้นพบยืนยันว่า สุขภาวะจิตวิญญาณสามารถสังเกต วิเคราะห์ และพัฒนาได้ ไม่ใช่เพียงมโนทัศน์นามธรรมอีกต่อไป ทิศทางงานวิชาการในอนาคตจึงมีแนวโน้มพัฒนาเกณฑ์ ตัวชี้วัด หรือเครื่องมือวัดเชิงพฤติกรรมที่สะท้อนสุขภาวะจิตวิญญาณเด็กมุสลิมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้หรือกลุ่มอื่นอย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ 2) การบูรณาการมิติอิสลามในแนวคิดสุขภาวะองค์รวม สะท้อนให้เห็นว่ามิติอิสลามมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากแนวคิดจิตวิญญาณตะวันตก งานวิจัยและทฤษฎีในอนาคตจึงมีแนวโน้มปรับปรุงและพัฒนากรอบทฤษฎีสุขภาวะองค์รวมแบบอิสลามที่ครอบคลุมทั้งศรัทธา พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมทางการศึกษา 3) การพัฒนาแนวปฏิบัติในเชิงบริบทการส่งเสริมสุขภาวะจิตวิญญาณต้องคำนึงถึงความจำเพาะทางศาสนาและวัฒนธรรม ทิศทางองค์ความรู้ใหม่จึงมุ่งสู่การพัฒนาหลักสูตร นโยบาย และแนวปฏิบัติที่ตอบสนองต่ออัตลักษณ์มุสลิมในแต่ละพื้นที่มากกว่าการใช้แนวทางทั่วไป ซึ่งจะนำไปสู่ความเป็นไปได้ในเชิงนโยบายและปฏิบัติการ 4) การวิจัยแบบสหสาขาและแบบผสม เพราะมิติสุขภาวะจิตวิญญาณเชื่อมโยงทั้งศาสนา จิตวิทยา การศึกษา และสังคมศาสตร์ งานวิจัยในอนาคตจะเน้นการบูร

ณาการระหว่างศาสตร์เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ที่ลึกซึ้งทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณเพื่อความครอบคลุม 5) งานวิจัยตระหนักถึงบทบาทสำคัญของครอบครัว ชุมชน และสภาพแวดล้อมในฐานะตัวแปรของการพัฒนาสุขภาวะจิตวิญญาณเด็กมุสลิม จึงเสนอการสร้างระบบสนับสนุนเชิงครอบครัวและชุมชนที่เข้มแข็ง แนวโน้มองค์ความรู้มุ่งสู่ทฤษฎีที่ลึกและแนวปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมสอดคล้องกับบริบทศาสนาและวัฒนธรรมในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม สะท้อนบทบาทครู ผู้ปกครอง และคนในชุมชนเป็นผู้สนับสนุนเพื่อพัฒนาเด็กให้มีความสุข ปรับตัวได้ และอยู่ร่วมสังคมอย่างสร้างสรรค์ ข้อมูลนี้จึงมีคุณูปการต่อแนวทางพัฒนาเด็กปฐมวัย

ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษา มีนัยสำคัญต่อการวิชาการ ช่วยเติมเต็มช่องว่างความรู้ของสุขภาวะจิตวิญญาณวิถีอิสลามในเด็กปฐมวัยมุสลิม ซึ่งก่อนหน้านี้ขาดการนิยามเชิงลึกและครอบคลุมในด้านศาสนา พฤติกรรม และการศึกษา ชี้ให้เห็นว่าสุขภาวะจิตวิญญาณไม่ใช่เรื่องนามธรรมเพียงอย่างเดียว แต่สามารถระบุลักษณะ สังเกต และพัฒนาเป็นรูปธรรมได้ นับเป็นประเด็นใหม่ในวงการวิชาการด้านการพัฒนาเด็กและการศึกษาศาสนา เป็นฐานข้อมูลเชิงคุณภาพที่สอดคล้องกับบริบทมุสลิมชายแดนภาคใต้ สามารถอ้างอิงเพื่อพัฒนาทฤษฎีหรือกรอบแนวคิดเพื่อประเมินสุขภาวะจิตวิญญาณสำหรับเด็กมุสลิมได้ สำหรับแนวทางประยุกต์ใช้ในบริบทอื่น สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษา การฝึกอบรมครู และกิจกรรมในโรงเรียนเพื่อส่งเสริมสุขภาวะจิตวิญญาณเด็กมุสลิมอย่างเป็นระบบ ใช้ออกแบบแนวทางการดูแลและสร้างเสริมสุขภาวะสำหรับเด็กมุสลิมในชุมชนอื่นที่มีลักษณะวัฒนธรรมและศาสนาใกล้เคียงกัน สร้างแรงบันดาลใจให้มีการศึกษาเชิงลึก ต่อยอดในมิติต่าง ๆ เช่น วิถีวัดสุขภาวะจิตวิญญาณเชิงพฤติกรรม หรือการพัฒนากิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยของเด็ก

เอกสารอ้างอิง

- Aboobaker, N., Edward, M., & KA, Z. (2019). Workplace spirituality, employee wellbeing and intention to stay: A multi-group analysis of teachers' career choice. *International Journal of Educational Management*, 33(1), 28-44. <https://doi.org/10.1108/IJEM-02-2018-0049>
- Baykal, E. (2020). Boosting resilience through spiritual well-being: Covid-19 example. *Bussecon Review of Social Sciences*, 2(4), 18-25. <https://www.bussecon.com/ojs/index.php/brss/article/view/224>
- Benharoon, S. Y. (2013). Building a culture of peace in Muslim community in southern Thailand through family communication. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 91, 522–531. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.450>
- Al-Ghazali. (1998). *Ihya' Ulum al-Din*. Jil 3. Kaherah: Dar al-Hadis.

- Huynh, L. T. M., Gasparatos, A., Su, J., Dam Lam, R., Grant, E. I., & Fukushi, K. (2022). Linking the nonmaterial dimensions of human-nature relations and human well-being through cultural ecosystem services. *Science Advances*, 8(31), eabn8042. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abn8042>
- Al-Ifta al-Misriyyah. (n.d.). *Akhlaq: Ethical theory in Islam*. <https://www.dar-alifta.org/en/article/details/66/akhlaq-ethical-theory-in-islam>
- Jastrzębski, A. K. (2022). *Unconscious spirituality: Toward a contemporary conceptualization*. *Journal of Religion and Health*, 61(6), 4499–4515. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01320-8>
- Koburtay, T., Jamali, D., & Aljafari, A. (2022). Religion, spirituality, and well-being: A systematic literature review and futuristic agenda. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 32(1), 341–357. <https://doi.org/10.1111/beer.12478>
- Larson, M. L. (2020). The child in our midst: The shifting trends in ministry with children and families over the past forty years. *Christian Education Journal: Research on Educational Ministry*, 17(3), 434–448. <https://doi.org/10.1177/0739891320943902>
- Lombardi, D., & Gusman, A. (2025). Healing and the spiritual dimension in hospital patient care in Italy. *Religions*, 16(4), 524. <https://doi.org/10.3390/rel16040524>
- Maham, R., Bhatti, O. K., & Öztürk, A. O. (2020). Impact of Islamic spirituality and Islamic social responsibility on employee happiness with perceived organizational justice as a mediator. *Cogent Business & Management*, 7(1), Article 1788875. <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1788875>
- Muñoz-García, A., & Villena-Martínez, M. D. (2020). Sustainable Behavior among Spanish University Students in Terms of Dimensions of Religion and Spirituality. *Sustainability*, 12(2), 470. <https://doi.org/10.3390/su12020470>
- Na Nongkhai, S. (2011). Spiritual Paradigm of Major Religious in Thailand. *Christian University of Thailand Journal*, 17(3), 359-368. <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/CUTJ/article/view/242437>
- National Statistical Office Thailand. (2017). *The Situation of Children and Women in Fourteen Provinces of Thailand: A Survey, 2015–2016*. National Statistical Office.

- Nuttharungsri, J., Wannasewok K., & Tasa, Chaiwannawat. (2020). Overcoming violence: Guiding our children and youth with positive discipline. *Royal Thai Army Medical Journal*, 73(3), 173-180. <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/rtamedj/article/view/239683>
- Pakdeekul, R. (2021). Early Childhood Education Management for Citizenship in the Digital World: Lessons from Abroad. *Journal of Multidisciplinary Academic Research and Development (JMARD)*, 3(4), 1-23. <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/JMARD/article/view/252699>
- Sengül, M., & Özkan, M. (2021). Kindergarten management problems and solutions in Turkey: The experiences of principals. *International Journal of Progressive Education*, 17(5), 134–151. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2021.375.10>
- Suleiman, O. (2020). *Allah loves*. Penguin Books.
- Suphabkham, N., & Saengsai, P. (2022). The Buddhist method, spiritual well-being enhancement, era of Covid-19 pandemic. *Journal of MCU Ubon Review*, 7(2), 23-38. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/258555/173924>
- Tabei, S. Z., Khiveh, F., & Ebrahimi, S. (2024). Modalization and transcendence of health in the coming decade: Emphasizing the human cognitive system in the stories of prophets in the Holy Quran. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 49(6), 341–349. <https://doi.org/10.30476/ijms.2024.100885.3344>
- Tang, F. (2022). Nurturing children's spiritual development in early childhood context. *Foundation Stage Forum*. <https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/publications/nurturing-childrens-spiritual-development-in-early-childhood-cont>
- UNICEF. (1989). *Children and environment: a UNICEF strategy for sustainable development*.
- Vasconcelos, A. F. (2021). Individual spiritual capital: Meaning, a conceptual framework and implications. *Journal of Work-Applied Management*, 13(1), 117–141. <https://doi.org/10.1108/JWAM-08-2020-0038> OUCI
- Xu, P. (2022). *Discourses of children's citizenship in early childhood settings: A cross-national perspective in the global context* (Doctoral dissertation). Victoria University of Wellington. <https://doi.org/10.26686/wgtn.21708215>

Zou, W., Zeng, Y., Peng, Q., Xin, Y., Chen, J., & Houghton, J. D. (2020). The influence of spiritual leadership on the subjective well-being of Chinese registered nurses.

Journal of Nursing Management, 28(6), 1432–1442.

<https://doi.org/10.1111/jonm.13106>